

Сім'я як соціальний інститут. Функції сім'ї

Як уже зазначалося, сім'я як соціальний інститут є об'єктом теоретичного соціологічного аналізу на макрорівні. Такий аналіз дає змогу з'ясувати типи сім'ї і шлюбу в різних культурах, їх зв'язок з іншими соціальними інститутами та системами, визначити функції сім'ї і з'ясувати, наскільки функціонування сім'ї і спосіб її життя відповідають потребам суспільства.

При цьому вивчаються не конкретні сім'ї, а взірці сімейної поведінки, притаманні певним культурам чи соціальним групам, аналізуються основні ролі членів сім'ї, ефективність їх виконання, суспільні функції сім'ї, причини та наслідки недостатньої реалізації цих функцій за різних культурно-історичних умов, соціальний механізм зміцнення сімейних норм та цінностей, співвідношення з ними реальної поведінки членів різних типів сімей тощо.

Включаючись у ціннісно-нормативну систему суспільства, сім'я виступає як соціальний інститут, своєрідний ціннісно-нормативний комплекс, за допомогою якого регулюється й контролюється поведінка членів сім'ї, визначаються їхні соціальні ролі та статуси.

Контроль може бути формальним і неформальним, здійснюватися як стосовно відносин подружжя (між чоловіком і дружиною), так і стосовно батьківства (між батьками і дітьми). Якщо порушення сімейних норм має епізодичний характер, не призводить до розпаду сім'ї, відмови від батьківства, то такі відхилення від нормативної поведінки контролюються громадською думкою, за допомогою неформальних санкцій з боку родичів, друзів, товаришів по роботі тощо. Коли виникають постійні сімейні конфлікти, що призводять до розлучення, тоді державно-правові органи (суди) визначають права та обов'язки колишнього подружжя щодо користування майном, виховання дітей тощо.

Зміст діяльності сім'ї розкривається в її функціях. Під *функціями сім'ї* вчені розуміють спосіб прояву активності, життєдіяльності сім'ї та її членів, спрямованої на задоволення базисних потреб суспільства й індивідів.

Оскільки сім'я взаємодіє, з одного боку, із суспільством, а з другого — з окремими особами (членами сім'ї), то ті функції, що вона виконує стосовно суспільства, називають суспільними функціями, а ті, які виконуються щодо окремих членів сім'ї, — індивідуальними. Суспільні функції зв'язані з потребою суспільства в інституті сім'ї, а індивідуальні — з потребами особи, що належить до сімейної групи.

Функції сім'ї — історичні, зумовлені соціально-економічним станом суспільства. Під впливом еволюції суспільства змінюються їх характер та ієрархія.

Одна із сімейних функцій є найважливішою, вона найбільшою мірою характеризує сім'ю як соціальний інститут і наявна в усіх суспільствах без винятку. Це репродуктивна функція, яка полягає у відтворенні населення — дітонародженні і духовно-моральному відтворенні людини в сім'ї. Вона має соціальний характер, оскільки не обмежується біологічним розмноженням, а передбачає відтворення людини, яка б відповідала сучасному рівню суспільства.

Розрізняють багатодітну, середньодітну і малодітну сімейну орієнтацію. Нині в Україні переважає малодітна орієнтація. Близько половини сімей мають двох дітей, третина — одну, десята частина — жодної дитини. Багатодітні сім'ї становлять менше ніж 3% загальної кількості.

Народжуваність дітей в Україні за останні десятиріччя зменшується щороку. Низька ефективність репродуктивної функції української сім'ї потребує негайного запровадження відповідної демографічної політики.

Демографічна політика — це система соціальних заходів, спрямованих на формування бажаної демографічної поведінки населення, насамперед регулювання процесів дітонародження, сприяння його зростанню.

Це можуть бути заходи, що безпосередньо стимулюють народжуваність, — надання жінкам одноразової заохочувальної грошової допомоги, тривалішої післяпологової відпустки з оплатою тощо, а можуть бути й опосередковано стимулюючі заходи — піднесення життєвого рівня, зміцнення здоров'я, розвиток сфери обслуговування, поліпшення житлових умов тощо.

Репродуктивна функція безпосередньо зв'язана з функцією регулювання і контролю сексуальної поведінки людини в суспільстві. Сексуальні потреби людини, потяг до протилежної статі є біологічними інстинктами. Тому регуляція і контроль сексуальних відносин здійснюється в усіх суспільствах, хоч сексуальна потреба ніколи не проявляється в чистому вигляді, оскільки її зміст детермінується культурними нормами і стандартами, що їх людина засвоює з дитинства.

Сім'я впорядковує свої сексуальні відносини завдяки тому, що законодавство, статеві мораль (традиції, звичаї, настанови, соціальний контроль тощо) приписують — хто з ким і за яких умов можуть вступати в статеві стосунки.

I. Кон описав різні типи культур (залежно від панівних норм статевої моралі), серед яких визначив дві основні: антисексуальну (репресивну) і просексуальну (толерантну). Прикладом антисексуальної репресивної культури може бути середньовічна християнська мораль, згідно з якою сексуальність ототожнювалася з гріхом. У суспільствах, які дотримувалися такої моралі, статеве життя допускалося тільки в шлюбі. Прикладом просексуальної толерантної культури може бути Полінезія, де сексуальність і еротизм активно заохочуються. Сексуальні проблеми знаходять свій вираз у танцях, піснях, їх вільно обговорюють. Позашлюбні зв'язки в суспільствах з

такою культурою не засуджуються. Прояв сексуальності в юнацтва вважається нормальним явищем.

Культури більшості людських суспільств розташовані між цими двома полюсами. Проте якою б не була статева культура, суспільство обов'язково регулює й контролює сексуальну поведінку людей, підтримуючи і стимулюючи ті відносини між партнерами, які сприяють утворенню сім'ї і відповідають демографічній політиці держави.

Цікаво, що в більшості суспільств спостерігається так званий подвійний стандарт, згідно з яким громадська мораль більш поблажливо ставиться до позашлюбних зв'язків чоловіків, ніж жінок. Соціобіологи пояснюють цей феномен, посилаючись на різні стратегії сексуальної поведінки чоловічих і жіночих особин.

У світі тварин самці намагаються запліднити якнайбільше самок, тоді як моногамна орієнтація самок сприяє збереженню та виживанню потомства. Між іншим, соціологи вбачають у «подвійному стандарті» пережитки патріархальної моралі, відлуння колишньої соціальної нерівності статей.

Ще одна дуже важлива функція інституту сім'ї, яка зв'язана з репродуктивною функцією, — функція соціалізації, що полягає в навчанні і догляді за дітьми, їх соціальному захисті. Реалізація функції соціалізації відбувається через цілеспрямований вплив на людину з метою формування певних моральних і фізичних якостей, звичок, навичок, установок, цінностей, прищеплення відповідних взірців і норм поведінки. Сімейне виховання — це засіб первинної соціалізації особи, залучення її до складних соціальних зв'язків і взаємодій суспільного життя. Виконуючи цю функцію, сім'я забезпечує спадковість у розвитку культури, збереження цінностей та трудових навичок. Сімейна функція виховання була й залишається актуальною на всіх етапах розвитку суспільства, незважаючи на те що вихованням дітей займаються й державні установи.

Проте з часом відбувається певна трансформація виховної функції сім'ї — формується нова система цінностей, стандартів і норм поведінки. Так, знову посилюється роль релігії і церкви у вихованні людини.

Поряд з виховною функцією важливою є рекреативна функція, яка сприяє розвитку особистості в членів сім'ї. Ця функція набуває особливого значення за умов загального соціального напруження, збільшення стресових ситуацій у сфері професійної діяльності, у побуті. Через це зростає значимість психологічної терапії, емоційної стабілізації. Сім'я — це поєднання родинних, подружніх, батьківських і дитячих почуттів. Вона є тим життєвим осередком, де людина знаходить позитивні емоції, розуміння, заспокоєння, знімає психологічне напруження, душевно оздоровлюється, задовольняє потребу в особистому щасті, коханні.

Водночас сім'я виконує комунікативну функцію, тобто задовольняє потребу людини в духовному спілкуванні, яке ґрунтується на взаєморозумінні і взаємопідтримці.

Сім'ї властива функція первинного соціального контролю, реалізація якої передбачає здійснення моральної регламентації поведінки членів сім'ї у спілкуванні та взаємодії одного з одним.

Нині за умов глибокої економічної кризи особливої значимості набула економічна функція сім'ї. Вона актуальна передовсім щодо старих батьків — пенсіонерів, які нині перебувають у скрутному економічному становищі і потребують матеріальної допомоги від інших членів сім'ї. Пенсійні виплати настільки мізерні, що не забезпечують навіть половини мінімального прожиткового рівня.

За умов ринку докорінно змінюється економічний аспект сімейного життя — набувають особливого значення проблеми родинної економіки. Родинна

економіка — це сукупність різних видів сімейної економічної та фінансової діяльності, які забезпечують задоволення потреб членів сім'ї (приватне домашнє господарство, формування й витрачання сімейного бюджету тощо).

Відомий американський економіст, лауреат Нобелівської премії 1992 р. **Г. Беккер**, вивчаючи родинну економіку, стверджує, що поведінка людей у сфері особистого життя підлягає дії загальних законів економіки. В основі родинної економіки лежать потреби сім'ї. Вони мають тенденцію до постійного зростання, але сімейний бюджет є об'єктивним обмежником сімейного споживання. Тому члени сім'ї в реальних витратах постійно мають ураховувати можливі джерела й обсяги доходів. Невідповідність між потребами та можливостями їх задоволення — основна проблема родинної економіки.

Кожна сім'я сама вирішує, як їй використовувати свій сімейний бюджет. Проте німецький економіст-статистик **Е. Енгель** виявив і описав закономірність, що дістала на честь автора назву «закон Енгеля». Суть її в тім, що зі зростанням доходів сім'ї питома вага витрат на їжу знижується, на непродовольчі товари, житло й комунальні послуги — залишається в основному без змін, на задоволення культурних та інших соціальних потреб — зростає. Це пояснюється так: що більш нагальною є потреба, то меншою мірою її задоволення залежить від розміру доходу. Отже, за питоною вагою витрат сім'ї на їжу не можна судити про рівень її добробуту. У розвинутих країнах частка сімейних витрат на їжу значно менша ніж у слаборозвинутих.

У соціологічному аналізі використовуються такі економічні характеристики сім'ї, як її склад та структура, якість помешкання (кількість кімнат, житлова площа, зручність розташування, наявність побутових вигід), наявність предметів побутового та культурного призначення, власного транспорту, будинку, присадибної ділянки, господарства тощо.